

Československý národní výbor a prozatímní stání zřízení ČSR v emigraci

Nepřerušenu kontinuitu československého státu po březnových událostech roku 1939 reprezentovaly orgány československého politického exilu vedeného E. Benešem. Cesta k tomu však byla velmi obtížná a zdouhavá. Centrem československého zahraničního odboje byly zpočátku Spojené státy americké a od léta 1939 pak Paříž a Londýn. Beneš se nejprve pokoušel vytvořit sjednocující orgán zahraničního odboje nazvaný Ústředí či Direktorium, který by tvořili českoslovenští vyslanci, kteří nevydali své diplomatické úřady Němcům. Po vypuknutí druhé světové války se rýsovala šance konečně vytvořit i prozatímní exilovou vládu. Francie a Velká Británie však umožnily pouze vytvoření Československého národního výboru. Jeho úkolem bylo reprezentovat československý lid v zahraničí a řídit čs. vojenské jednotky vytvářené ve Francii. Předsedou výboru se stal jen pro interní forum E. Beneš, úřadujícím místopředsedou Msgre. J. Šrámek a členy Š. Osuský, generálové S. Ingr a R. Viest, H. Ripka, J. Slávik a E. Outrata. Československý národní výbor postupně dosáhl omezeného mezinárodního uznání ze strany Francie, Velké Británie a britských dominií. Národní výbor se cítil být alespoň v politickém smyslu exilovou vládou a hodlal zajišťovat nejen záležitosti čs. vojenských jednotek, ale i finance, zahraniční politiku, sociální péči o emigranty či propagandu. K tomuto účelu zřídil tzv. Správy národního výboru, jako paralelu ministerstev. Pro zajištění administrativní práce výboru bylo zřízeno v Paříži jeho Předsednictvo využívající prvorepublikové zkušenosti z fungování Předsednictva ministerské rady. V jeho čele stál jako přednosta předválečný diplomat Prokop Maxa. Přednosta měl na starosti tzv. politické záležitosti a zároveň i osobní služby pro úřadujícího místopředsedu - dlouholetého předsedu čs. strany lidové Msgre. Jana Šrámka. Podléhal mu osobní a diplomatický referát vedený Jaroslavem Šejnohou, oddělení pro styk s domovem vedené Františkem Němcem, oddělení všeobecně administrativní vedené Jiřím Zedtwitzem, rozpočtové vedené Františkem Hálou, oddělení legislativní vedené Jaroslavem Stránským a pro přípravu mírové konference, v němž působili Adolf Procházka pro záležitosti právní a Jan Opočenský pro otázky zahraničně politické. Sídlem Předsednictva byla Rue de Bourdonaise v Paříži. Vzhledem k tomu, že kvůli nepřízni francouzské vlády si E. Beneš za sídlo své činnosti zvolil Londýn, byla zřízena londýnská část předsednictva výboru vedená Jaromírem Smutným, který měl zároveň na starosti všeobecně politické oddělení. V Londýně dále existovalo oddělení národohospodářské vedené Juliem Friedmannem, pro styk s domovem v čele s Prokopem Drtinou, sociální péče a pro Slovensko vedené Jánem Bečkem, všeobecně administrativní vedené J. Henzelem, přípravy mírové konference, účetní a vojenské vedené plukovníkem Františkem Moravcem. Londýnské předsednictvo výboru zajišťovalo Benešovu politickou činnost směřující k prosazení uznání československé prozatímní vlády. Jeho sídlem byla londýnská ulice Park Street číslo 114.

Zásadní změnu v exilové politice přinesla vojenská porážka Francie a přesun čs. exilového centra do Londýna. 21. července 1940 byla Velkou Británií s jistými výhradami uznána prozatímní československá exilová vláda vedená Msgre. Janem Šrámkem. E. Beneš se v exilu ujal funkce prezidenta a systém orgánů tzv. prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci doplnila Státní a v roce 1942 i Právní rada.

Podle Ústavy z roku 1920, par. 70, odst. 1 prezident republiky jmenoval předsedu vlády a její členy (ministry) a zároveň jim podle par. 72 určoval jejich resorty. Již 21. července 1940, tedy k datu britského uznání, Beneš jmenoval Msgre. J. Šrámka ministerským předsedou. Šrámek reprezentoval kontinuitu s předmnichovským politickým uspořádáním i s pařížským ČSNV. O den později, tedy 22. července 1940, jmenoval poté Beneš ostatní ministry exilové vlády a státní tajemníky. Formálně byla vláda pokračováním ČSNV, na jehož mezinárodní uznání z let 1939-1940 a především personální složení navazovala. Ministrem zahraničních věcí se stal Jan Masaryk, ministrem národní obrany gen. Sergej Ingr a ministrem financí Eduard Outrata. Všichni byli jmenováni jako odborníci bez stranické příslušnosti. Ministrem vnitra jmenoval Beneš bývalého slovenského agrárníka Juraje Slávika a ministrem sociálních věcí sociálního demokrata Františka Němce. Ministry bez resortu se stali agrárníci Ladislav Feierabend a Štefan Osuský a sociální demokrat Jaromír Nečas. Členy vlády byli též státní tajemníci - gen. Rudolf Viest v ministerstvu národní obrany, sociální demokrat Ján Bečko v ministerstvu sociální péče, představitel Slovenské národní strany Ján Pauliny -Toth v ministerstvu financí a národní socialista Hubert Ripka v ministerstvu zahraničí. Státní tajemníci vyjadřovali jednak dělbu práce v jednotlivých ministerstvech (např. H. Ripka měl na starosti v ministerstvu zahraničí propagandu) a jednak představovali zastoupení „Slovenska“ v těch ministerstvech, v jejichž čele stál Čech (Viest, Bečko a Pauliny-Tóth). Právě druhý uvedený princip se plně prosadit nepodařilo a navíc jej oslabil i fakt, že Pauliny-Tóth, který patřil k významným spolupracovníkům Milana Hodži, funkci nepřijal. Poté, co se podařilo komplikovaně emigrovat do Velké Británie v září 1940 jinému významnému slovenskému autonomistovi, agrárníku Jánovi Lichnerovi, byl jmenován na uvolněné místo státního ministra.

Na prvním zasedání exilového kabinetu, které se konalo 23. července 1940 se E. Beneš pokusil definovat poslání vlády v podmínkách exilu. Uvedl, že na britskou žádost měla být velikost československých úřadů co možná nejmenší. Jak připomněl ministrům již ve jmenovacím dekretu, bylo úkolem vlády pokračovat v tradicích první, masarykovské republiky a připravovat „republiku novou, přizpůsobující se dnešním poměrům válečným a novým poměrům, jež vzniknou po válce.“ Proto se vláda měla především starat o organizaci armády a vedení války, řídit československé zastupitelské úřady, pečovat o československé emigranty a budovat aparát prozatímního státního zřízení. Beneš také vyjádřil přesvědčení, že exilová vláda bude symbolem „jednoty, svornosti a klidu“.

První významná změna ve složení vlády nastala 27. října 1941. E. Beneš důvody, které jej vedly k rekonstrukci vlády, uvedl v dopise předsedovi vlády J. Šrámkovi. Došlo podle něj ke stabilizaci mezinárodního postavení československého prozatímního státního zřízení, poté co bylo uznáno ze strany Velké Británie, SSSR, USA, Číny a dalších spojenců. Podařilo se vytvořit československé pozemní i letecké vojenské jednotky, které měly mezinárodněprávní základ ve smlouvách s Británií a SSSR. Beneš též zmínil nutnost zahájit přípravy na hospodářskou rekonstrukci a na další poválečné úkoly. Z toho vyplývaly nové úkoly a nové složení vlády. Došlo proto nejen k personálním změnám, ale i k vzniku nových vládních resortů. Beneš též předpokládal, že začnou pravidelná zasedání výboru tzv. hospodářských ministrů. Členy vlády po 27. říjnu 1941 byli nově ministr financí L. Feierabend, ministr hospodářské rekonstrukce J. Nečas a státní ministr pověřený správou věcí spadající pod ministerstvo spravedlnosti J. Stránský. Dosavadní ministr financí E. Outrata byl jmenován státním ministrem pověřeným vedením ministerstva obchodu, průmyslu a živností. Dosavadní státní tajemníci J. Bečko, H. Ripka a R. Viest byli jmenováni státními ministry a J. Bečko byl navíc pověřen vedením Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu, administrativně podléhajícího Předsednictvu ministerské rady. Jeho úkolem bylo provádět kontrolu finančního

hospodaření orgánů prozatímního státního zřízení a podniků, které byly na britské půdě zřízeny s účastí československého státu.

Další ze změn ve vládě měla politické pozadí. V roce 1942 totiž opustil vládu Benešův kritik Š. Osuský, který Benešovi vyčítal především jeho politiku vůči Slovensku a zároveň nesouhlasil s Benešovou zahraničněpolitickou orientací na Sovětský svaz. Dne 14. listopadu 1942 Beneš učinil poslední velkou rekonstrukci exilového kabinetu. Oficiálně si změnu vlády vynutilo další rozšíření počtu resortů. Ve skutečnosti tak však byla vyřešena vládní krize způsobená již koncem září 1942 spory o financování zahraničního odboje ze zbrojařských aktivit společnosti Caswick a osobním sporem J. Nečase a E. Outraty. Situace vyvrcholila 12. listopadu 1942, kdy 11 členů kabinetu podalo Msgre Šrámkovi demisi doprovázenou dopisem J. Masaryka Šrámkovi. Šrámek proto též den demisi svoji i celého kabinetu oznámil Benešovi. V dopise uvedl, že většina členů vlády, kteří demisi podali, argumentovala „ztrátou důvěry v ovzduší vzájemné kolegiálnosti v kabinetu.“ Z vlády nakonec odešel jak E. Outrata, tak jeho kritik, sociální demokrat J. Nečas.

Exilová vláda měla tedy od listopadu 1942 následující osobní a stranické složení: Msgre. J. Šrámek (strana lidová) - ministerský předseda, J. Masaryk (bez stranické příslušnosti) ministr zahraničí, gen. S. Ingr (bez stranické příslušnosti) - ministr národní obrany, J. Bečko (sociální demokracie) - ministr sociální péče a současně správce věcí spadajících do působnosti ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, L. Feierabend (strana agrární) - ministr financí, J. Lichner (strana agrární) - ministr zemědělství a současně správce věcí spadajících do působnosti ministerstva veřejných prací, F. Němec (sociální demokracie) - ministr hospodářské obnovy a současně správce věcí spadajících do působnosti ministerstva obchodu, průmyslu a živností, J. Slávik (strana agrární, poté hospitant národně socialistické strany) - ministr vnitra a současně správce věcí spadajících do působnosti ministerstva školství a národní osvěty, J. Stránský (národně socialistická strana) - ministr spravedlnosti. H. Ripka (národně socialistická strana) - státní ministr v ministerstvu zahraničí a gen. R. Viest (bez stranické příslušnosti) - státní ministr v ministerstvu národní obrany.

Mezi další změny ve vládě patřilo jmenování F. Němce vládním delegátem pro osvobozené území a jeho nahrazení sociálním demokratem V. Majerem 4. srpna 1944, stejně jako odchod gen. S. Ingra a R. Viesta z vlády v též den v souvislosti s jejich jmenováním do velitelských funkcí československé armády respektive československých vojenských jednotek na Slovensku. Vedením resortu národní obrany tak byl 19. září 1944 pověřen Jan Masaryk. Poslední změnou londýnských exilových vlád byla rezignace L. Feierabenda 28. února 1945 pro nesouhlas s připravovanou demisí vlády před cestou do Moskvy a s její celkovou zahraničně politickou orientací i s probíhajícími jednáními o vznik Národní fronty s vyloučením agrárníků.

Vláda řídila výkon exekutivní činnosti prozatímního státního zřízení a formou jejích právních předpisů byla i v exilu nařízení vlády. Vláda konala pravidelné schůze ministerské rady, z kterých byl pořizován stenografický a strojopisný zápis a na závěr jednání vlády byla zaznamenána krátká usnesení nazývaná „výsledky ministerské rady“. Administrativní zajištění chodu vlády včetně výše zmíněných zápisů z jednání mělo na starosti Předsednictvo ministerské rady. Pod něj spadaly i administrativní záležitosti vládních výborů – zejména tzv. hospodářských a personálních ministrů a příslušných úřednických komisí. Pod Předsednictvo ministerské rady spadala i koordinace přípravy právních norem – dekretů prezidenta republiky projednávaných vládou a nařízení vlády a vydávání Úředního věstníku československého. Předsednictvo ministerské rady bylo organizované, s některými výjimkami, podle

předmnichovského vzoru a navazovalo na předsednictva Československého národního výboru. V jeho čele stál J. Zedtwitz. Jeho zástupcem byl nejprve A. Procházka, který byl v Předsednictvu ministerské rady též významným legislativním expertem a podílel se i na přípravě koncepce vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu a na celé řadě právních expertiz. V roce 1942 byl jmenován členem nově zřízené Právní rady. Dalším významným úředníkem, a po roce 1941 Zedtwitzovým zástupcem, byl syn ministra Jaroslava Stránského Jan. Posledním z nejvyšších úředníků Předsednictva ministerské rady byl E. Sahánek, který měl na starosti zejména ekonomické záležitosti.

Předsednictvo ministerské rady bylo personálně relativně malým orgánem a oproti předmnichovské praxi přenechalo v podmínkách exilu některé z pravomocí kanceláři prezidenta republiky a také některým resortům. Například na tiskové věci nemělo v exilu Předsednictvo žádný vliv, neboť je řídil státní tajemník v ministerstvu zahraničí H. Ripka. Stejně tak personální záležitosti státních zaměstnanců zabezpečovalo spíše než Předsednictvo ministerské rady ministerstvo vnitra. Již od srpna 1940 pak Předsednictvo ministerské rady využívalo služeb protokolárního oddělení Kanceláře prezidenta republiky, v jehož čele stál J. Šejnoha.

Úředníci Předsednictva ministerské rady se účastnili i na pracích spojených s přípravou na právní a politické zajištění obnovy Československa. Účastnili se jednání expertních komisí pro přechodná právní opatření, pro trestně právní potrestání válečných zločinců či pro přípravu hospodářských opatření po návratu na osvobozené území.

Pohnutou historii mělo i hledání vhodného místa pro zasedání vlády a úřadování Předsednictva ministerské rady. Nejprve byla využívána budova londýnského Předsednictva Národního výboru v Park Street. Avšak v průběhu letecké bitvy o Británii a intenzivního bombardování Londýna dostala tato budova dokonce dva zásahy a nebylo ji možno užívat. Proto se Předsednictvo ministerské rady na čas stěhovalo na Picadilly a vláda zasedala v budově československého vyslanectví v Grosvenor Place číslo 9. Od prosince 1940 se Předsednictvo ministerské rady definitivně přestěhovalo na Princes Gate č. 60-61 v Exhibition Road, kde se konaly i schůze exilové vlády.

Československá exilová vláda uznaná roku 1941 Velkou Británií a SSSR a od roku 1942 i USA za de iure československou vládu spolu s prezidentem E. Benešem nakonec zabezpečila mezinárodně právní obnovu Československa v předmnichovských hranicích (s výjimkou Podkarpatské Rusi). Vládě však na nátlak československých komunistů nebylo umožněno, aby se vrátila ve své funkci na osvobozené území. Cesta do Československa totiž v březnu 1945 vedla symbolicky přes Moskvu.